

Гаспаров М. Из неопубликованного // Вопросы литературы. – 2006. – № 2. – Эл. ресурс: <http://magazines.russ.ru/voplit/2006/2/ga5.html>

Доватур А.И. Повествовательный и научный стиль Геродота. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1957. – 202 с.

Дубин Б. Автор как проблема и травма: стратегии смыслопроизводства в переводах и интерпретациях М.Л. Гаспарова // НЛО. – 2006. – № 82. – Эл. ресурс: <http://magazines.russ.ru/nlo/2006/82/du18.html>

Историки Греции. Геродот. Фукидид. Ксенофонт / Сост. и пред. Т. Миллер. – М.: Художественная литература, 1976. – 430 с.

Кучерская М. «Любовь» по-русски и по-латыни – разные вещи. С античного на современный – в переводе Михаила Гаспарова // Российская газета. – 2004. – 22 апреля. – № 3461. – Эл. ресурс: <http://www.rg.ru/2004/04/22/gasparov.html>

Лурье С. Я. Геродот. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1947. – 212 с.

Проскурин О. Укротитель литературы // Ежедневный журнал. – 2002. – 18 апреля. – № 015. – Эл. ресурс: <http://supernew.ej.ru/015/life/profile/gasparov/index.html>

Ронен О. Прописи // Звезда. – 2002. – № 7. – Эл. ресурс: <http://magazines.russ.ru/zvezda/2002/7/ronen.html>

Тахо-Годи А.А. Послесловие. Роберт Грейвс – мифолог-поэт // Грейвс Р. Мифы Древней Греции. – М.: Прогресс, 1992. – С. 577-584.

Шкловский В. Матерьял и стиль в романе Льва Толстого «Война и Мир». – М.: Федерация, [1928]. – 252 с.

82.091: 821.133.1 / Достоевський

Р.А. ДЗИК
(Чернівці)

СТАНОВЛЕННЯ ВПЛИВУ Ф.М. ДОСТОЄВСЬКОГО НА ФРАНЦУЗЬКУ ЛІТЕРАТУРНУ ТРАДИЦІЮ

Анотація.

Досліджується входження Ф.М. Достоевського у французький літературний простір кінця XIX ст. Аналізуються відгуки тогочасної французької критики, зокрема, увага зосереджується на книзі Е.М. де Воґюе «Російський роман» (1886). Проникнення Достоевського у французьку літературу береться у контекстуальних зв'язках російської реалістичної традиції. Виділяються головні вектори першого етапу французької рецепції російського класика.

Ключові слова: Ф.М. Достоевський, Е.М. де Вогюе, французька література, реалізм, рецепція.

Аннотація.

Анализируется вхождение Ф.М. Достоевского в пространство французской словесности конца XIX в. Изучаются отзывы французской критики того времени, в частности, внимание уделяется книге Э.М. де Вогюэ «Русский роман» (1886). Проникновение Достоевского во французскую литературу рассмотрено в контекстуальных связях русской реалистической традиции. Определяются основные векторы первого этапа французской рецепции русского классика.

Ключевые слова: Ф.М. Достоевский, Э.М. де Вогюэ, французская литература, реалізм, рецепція.

Summary.

The penetration of F. Dostoyevsky into the French literary space in the end of the XIX century is investigated. The responses of the literary critics of that time are analyzed, especially our attention is focused on the book «The Russian Novel» (1886) E.-M. de Vogüé. Dostoyevsky's entrance into the French literature is examined in the context of the realistic tradition. The main vectors of the reception of the Russian classic are outlined.

Key words: F.M. Dostoyevsky, E.-M. de Vogüé, French literature, realism, reception.

Факт впливу російської літератури на французьку є сьогодні загально-визнаним. Щоправда, спостереження стосуються переважно ХХ ст., оскільки попередня історія засвідчує цілком зворотнє: вплив романської літератури на слов'янську, а докорінна зміна ситуації відбувається лише з кінця ХІХ ст. Саме цей переломний момент, а також роль знакових статей у ньому представляють особливий науковий інтерес.

Тодішнє французьке зацікавлення Росією пояснюється пожвавленням політичних, економічних, торгово-фінансових зв'язків між обома державами, а культурні взаємовідносини подаються як їх важливий аспект [2]. Цілковита правомірність такого підходу не робить його беззаперечним і єдино можливим у питанні проникнення російської літератури у французький культурний простір. Проти подібних спроб ще в 1893 р. категорично виступав Едуард Род: «Успіх російських романів у Франції хотіли поставити в залежність від початку виникнення між обома країнами інших

зв'язків – політичного характеру» [12, с. 209], проте «політика і література у Франції абсолютно окремі області, й політичні симпатії жодним чином не визначають симпатій літературних» [11, с. 149]. Сьогодні саме цю позицію слід визнати справедливою.

Першочергову роль в кардинальних зрушеннях російсько-французьких культурних взаємозв'язків відіграла російська реалістична література, представлена насамперед іменами І.С. Тургенєва, Л.М. Толстого і Ф.М. Достоевського. Однак, відзначимо, автор «Батьків і дітей» займав у цьому процесі швидше посередницьку позицію. Саме йому належить «честь ознайомлення французів із російською літературою» [12, с. 207]. Загальновідомо, що Тургенєв близько спілкувався з Гюставом Флобером, Емілем Золя, Едмоном Гонкурром, Альфонсом Доде та ін., відкриваючи для них багато російських імен. Щоправда, спочатку зацікавленість російською літературою не виходила за межі даного гуртка. Доля власних творів Тургенєва служить яскравим тому підтвердженням: за ними у цьому колі визнавали чимало достоїнств, однак це не спричинило ширшої популярності. Надзвичайно прихильний до автора Ежен Мельхіор де Вогює відзначав, що той, «дисциплінований західною освітою», не відхилявся від звичних для французів форм: «він складав свої оповідання відповідно до наших вимог» [19, с. 267]. Аналогічної думки дотримувався Е. Род, зізнаючись, що Тургенєв «не здавався нам (французам. – Р.Д.) справжнім росіянином», відповідно його книги «не могли користуватися популярністю саме завдяки своїм достоїнствам: їх артистичне виконання й інколи зміст надто уподібнювали їх нашій літературі, щоби вони могли збудити нашу увагу, як це зазвичай трапляється з творами цілковито новими» [12, с. 207-208].

Французів могло привабити лише щось несподіване, не подібне на французьке. Характерними є роздуми Жюля Леметра щодо паризької постановки «Грози» Островського. Всі персонажі драми здавалися йому «дивними й чужими»: «Це істоти первобутні. Ми запитуємо себе: «Звідки вони взялися?»; потім ми визнаємо їх оригінальними. Один Борис з'являється перед нами блідим і нічого не значущим, саме тому, що він освіченіший і цивілізованіший за інших» [7, с. 19-20]. Отже, якості, завдяки яким Тургенєв органічно увійшов у французьку культуру, водночас не дозволили йому стати для неї носієм оригінальної «російськості».

Його твори відповідали французьким уявленням про високу літературу, проте в них практично не було нічого незнайомого і надзвичайного.

Зовсім інший тип письма був представлений у текстах Л. Толстого. За твердженням Вогюе, «він пориває з минулим, з іноземним рабством; це нова Росія, що лине в п'їтму в пошуках своїх шляхів, уперто відкидаючи вказівки нашого смаку, і часто не зрозуміла для нас» [19, с. 267]. Тим не менш, свого часу саме ця незрозумілість, очевидно, не дозволила публіці належно оцінити перше французьке видання «Війни і миру». Хоча сам Флобер захоплено відзначав у цьому творі «шекспірівський дух» [13, с. 253], проте тодішня преса не звернула на роман Толстого жодної уваги й «він не вийшов за межі невеликого гуртка друзів Тургенева» [12, с. 208]. Це вкотре доводить, що певні твори, письменники, національні літератури не можуть бути нав'язані іншому культурному середовищу зовні. Для здійснення цього процесу необхідний зустрічний рух. Більше того, саме він і є в ньому визначальним.

За свідченням Е. Рода, цієї ваги у Франції набула творчість Ф. Достоевського, відкрита завдяки статті Е.М. де Вогюе в «Revue des Deux Mondes» 1884 г. [12, с. 209], що співпала в часі з виходом перших перекладів романів «Прийжені й зневажені» та «Злочину і кари». Заслуговує на увагу той факт, що Вогюе був знайомий як із Тургенєвим, так і з самим Достоевським. Більше того, він ще був присутнім на похороні останнього й залишив яскравий опис цієї події [16, с. 353-356].

Еміль Геннекен підкреслював, що «після По жоден іноземний твір не був прийнятий у Франції з таким захопленням здивуванням, як твори Достоевського» [15, с. 163]. Такий успіх Достоевського вразив навіть його «першовідкривача» Вогюе: «У Франції нарешті почали перекладати його романи і – що мене дивує більше – їх, здається, читають із задоволенням» [17, с. 204]. Подібний резонанс провокує злет зацікавленості до інших відомих письменників Росії, зокрема, примушує по-новому перечитати «Війну і мир» Толстого. Виникає справжня мода на російську літературу, механізм зародження якої доволі точно описав Е. Род: «Невеликі замітки молодих письменників, яким іноді вдається навіяти суспільству свої смаки, поклали початок руху, що був розвинутий періодичною пресою і найзначнішими журналами. Всі почали говорити про цих романістів, яких знали тільки по небагатьох перекладах, а статті де Вогюе, що лише один

міг нам повідомити про них точніші відомості, читали й обговорювали з таким запалом, який рідко випадає на долю літературних статей» [12, с. 209]. Отже, повноцінне проникнення російської літератури у Францію не тільки розпочалося з Достоевського, а й завдячує йому значною «каталізаторською» дією.

Врешті-решт, широка зацікавленість статтями Вогює підштовхнула його до видання книги «Російський роман» (1886 р.). Й хоча сьогодні вона може викликати в деякого іронічну посмішку (як в І. Шайтанова, який наділяє автора епітетом «вікопомний» [14, с. 624]), значення її ролі у входженні російського письменства у французьку культуру неспростовне, праця виступає вихідним пунктом для будь-якого дослідження з даної проблеми. Так, О.Н. Пипін, аналізуючи «несподіваний» для його часів (80-ті роки XIX ст.) феномен – «успіх російської літератури за кордоном», виокремив книгу саме Вогює [10]. Й хоча вчений чітко вказав на очевидні помилки французького автора, однак відзначив його незаперечну проникливість. Зосередження О.Н. Пипіна на «Російському романі» не випадкове, адже книга вплинула також на сприйняття російського роману й за межами Франції, наприклад, в Німеччині [3].

Віконт де Вогює поєднував у своїй особі критика, дипломата і насамперед письменника. Своєю популярністю (про яку, зокрема, свідчить значна кількість перевидань, останнє – 2010 р. [18]) «Російський роман» завдячує, окрім унікального об'єкта дослідження, ще й літературному талантові її автора. Книгою захоплювалися не лише сучасники, називаючи її «пречудовою» (Е. Род), але й більш пізні дослідники, визнаючи, що написана вона «дотепно і блискуче» (В.В. Дудкін і К.М. Азадовський). Таким чином, за твердженням І. Пантелей, Вогює визначив той шлях, яким французьке достоевськознавство рухалось до середини 1930-х років. Більшість праць про російського класика цього періоду належала саме письменникам, тож через своєрідну белетризацію «образ автора проявлявся в них іноді яскравіше, ніж образ Достоевського» [9, с. 251]. Заслугує на увагу зізнання Андре Жіда у лекціях про російського письменника: «Достоевський часто виступає тут для мене тільки приводом висловити свої власні думки» [4, с. 341]. І далі: «Я відчуваю, наскільки я далекий від вичерпного огляду тієї мудрості, що можна знайти в його книгах. Повторюю, я, свідомо чи несвідомо, шукав у них передусім те,

що найбільш споріднене моїй власній думці» [4, с. 358]. Зрозуміло, що й автор «Російського роману» припасовував Достоевського до своїх уявлень про літературу.

Суттєвий недолік досліджень Вогюе полягає в тому, що він не розгледів найкращих текстів Достоевського. На його думку, «Злочин і кара» знаменували «завершення підйому» таланту письменника [17, с. 255]. «Біси» характеризувалися ним як «заплутана, погано побудована, часто смішна й переповнена апокаліптичними теоріями» книга [17, с. 263], а «Братів Карамазових» критик називав «нескінченною історією», прочитати яку вистачило мужності в небагатьох навіть у Росії [16, с. 266]. Вогюе відмовляється розглядати цей роман, як і «Підлітка» [17, с. 266]. «Зрештою, не знаєш, – зазначав з цього приводу А. Жід, – яке, власне, почуття повинно взяти гору в тобі: чи вдячність, бо все ж саме він першим вказав нам на Достоевського, чи роздратування, – оскільки, мабуть всупереч своєму бажанню, Вогюе, попри усі свої відверто добрі наміри, дає нам плачевно збіднений, неповний і тим самим спотворений образ цього незвичайного генія» [5, с. 206].

Однак, за спостереженням І. Пантелей, Вогюе намітив три таких важливих питання, що у ХХ ст. будуть хвилювати всіх французьких достоевськознавців: «Достоевський і французький раціоналізм», «Достоевський і пошуки «релігійної правди», «Достоевський і французька (західноєвропейська) література» [9, с. 251]. Водночас із цим іменем ще й пов'язане закріплення певних штампів у сприйнятті російського автора, головний з яких – це «релігія страждання». Формула «релігія страждання» дала назву окремому розділу «Російського роману». Для обґрунтування винайденої формули Вогюе використовував не лише художні тексти, а й багатий біографічний матеріал, закидаючи Достоевському половинчате бачення світу, нездатність осягнути його світлий бік: «Він незрівнянний психолог, коли досліджує похмурі й поранені душі, умілий драматург, але обмежений сценами жаху і дна» [17, с. 267]. Проте варто зазначити, що на подібне трактування можна було натрапити також і в російській критиці (наприклад, відома стаття М.К. Михайловського «Жорстокий талант» (1882 р.) [8]).

Завдяки Вогюе, поширеним кліше французької рецепції Достоевського став також погляд на його тексти як на «безформні». У кращому випадку

дку таку начебто «байдужість у питаннях форми» аргументували «відкриттям ширшого поля для думки», можливістю «цілковито звернути всю свою увагу і всі свої зусилля на суть твору» [12, с. 213]. Проте вже А. Жід заперечував такий неглибокий підхід до даної проблеми: «Звичайно, Франція має право відчувати огиду до всього безформного, проте [...] Достоевський не безформний, анітрохи не безформний; просто його канони краси не схожі на наші середземноморські канони» [4, с. 358].

Також традиційним після Вогюе місцем в інтерпретації не тільки Достоевського, а й загалом російської літератури став погляд на неї як на джерело знань про екзотичну для французів Росію, таємничу російську душу. Подібне трактування, щоправда іронічного забарвлення, зустрічаємо, наприклад, у Ж. Леметра: «В Росії кожен, хто вбив стару чи закопав у землю живу дитину, завжди користується хвилиною, коли на вулиці багато народу, стає на коліна і кається перед усіма. Мабуть, такий там звичай. І ось що заставляє паризьких психологів з глибоким виразом бурмотати: «О ця російська душа» [7, с. 27].

Вогюе також започаткував важливу традицію зіставлення французьких романістів із російськими письменниками – Достоевським, зокрема, оскільки саме сюди вкорінена майбутня ферментованість російською класикою французьких текстів. Порівнюючи автора «Злочину і кари» з французькими натуралістами, він відзначав, що відмінності між ними важко пояснити, хоча вони добре відчуються: їх можна представити собі як різницю між людиною, яка відвідує лікарню з простої цікавості перед незвичайними ранами, і людиною, яка йде туди, щоб полегшити і зцілити ці рани [17, с. 236]. Прямуючи за ним, Е. Род наголошував на формальній майстерності французьких романістів («Це, так би мовити, національна властивість» [12, с. 211]) й справедливо вважав, що вона привела всіх – реалістів, символістів, декадентів – до сповідання теорії «l'art pour l'art», тоді як, за його словами, «російський письменник любить людство незрівнянно більше, ніж мистецтво: мистецтво для нього засіб, а не мета» [11, с. 149]. На думку цього ж таки дослідника, російська література поклала край згубному французькому захопленню мистецтвом задля мистецтва [11, с. 149-150]. Хоча, наприклад, Е. Геннекен вважав такий шлях для своєї літератури хибним [15, с. 184]. Е. Род також відзначав тогочасну байдужість скептичних французів до метафізичних питань,

до надприродного, які згодом стали для них відкриттям завдяки письменникам російським [11, с. 214]. Поєднання реальності й надприродного у творчому методі Достоевського Вогюе назвав «містичним реалізмом» [17, с. 268] (пізніше цю формулу розвинув М. Бердяєв [1]).

Таким чином, французька рецепція Достоевського вже на першому етапі характеризується неоднозначністю. Скажімо, реалістичність персонажів його романів викликала великий сумнів у Ж. Леметра [6, с. 15-16], тоді як Е. Геннекен не бачив тут нічого штучного і вважав характери Достоевського навіть більш справжніми, ніж ті, які існують у реальній дійсності [15, с. 175].

Кінець XIX ст. став добою рішучого проникнення російського роману у французьку літературу. Російська література почала сприйматися як вияв і водночас ключ до розуміння таємничої «російської душі». Здивування перед незрозумілим *Иным* подекуди прикривалося іронією, однак це був найбільш поверхневий план сприйняття. Насправді, разом з екзотичною і загадковою російською душею у французьку свідомість входила зовсім нова й незвична художня форма. Вважаючи російське літературне письмо ледь не відразливим наслідком превалювання ідеї, чи, взагалі, ознакою поганого володіння стилем, французи ставилися до цього досить «поблажливо» саме завдяки оригінальному змістові. Пізніше, у сприйнятті А. Жіда ми бачимо зовсім інші акценти. В цілому, розглянутий період впливу російської літератури, зокрема в особі Достоевського, наділив французьку літературу, на противагу раціональній, скептичній свідомості цієї нації, увагою до метафізичної глибини людської природи. Звідси – ангажованість російської літератури (з її цілковито іншим ставленням до мистецтва слова), закономірність її значного впливу на наступні покоління французьких літераторів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бердяев Н.А.* Миросозерцание Достоевского. – Прага: YMCA-Press, 1923. – 238 с.
2. *Быстрова Ю.М.* Русско-французские культурные связи в конце XIX – начале XX вв. АКД. – Саратов, 2010. – 26 с.
3. *Дудкин В.В.* Достоевский в Германии (1846-1921) // Литературное наследство. – М.: Наука, 1973. – Т. 86. – С. 659-740.

4. *Жид А.* Лекции в зале Vieux Colombier // Жид А. Собрание сочинений: В 7 т. – М.: ТЕРРА–Книжный клуб, 2002. – Т. 6. – С. 246-364.
5. *Жид А.* Переписка Достоевского // Там же. – С. 205-235.
6. *Леметр Ж.* «Преступление и наказание» // Леметр Ж. Этюды о русских писателях. – Одесса, 1893. – С. 5-17.
7. *Леметр Ж.* «Гроза» Островского // Там же. – С. 19-32.
8. *Михайловский Н.К.* Жестокий талант // Михайловский Н.К. Литературно-критические статьи. – М.: Гослитиздат, 1957. – С. 3-45.
9. *Пантелей И.* Достоевский и его французские читатели // Достоевский и XX век: В 2 т. / Под ред. Т.А. Касаткиной. – М.: ИМЛИ РАН, 2007. – Т. 2. – С. 250-272.
10. *Пытин А.Н.* Русский роман за границей // Вестник Европы. – 1886. – Кн. 9. – С. 301-344.
11. *Род Э.* Идеалистическая реакция в современной французской литературе // Русский вестник. – 1893. – Т. 224. – Январь. – С. 135-157.
12. *Род Э.* Русский роман и французская литература // Русский вестник. – 1893. – Т. 227. – Август. – С. 207-227.
13. *Флобер Г.* О литературе, искусстве, писательском труде. Письма. Статьи: В 2 т. – М.: Худож. лит., 1984. – Т. 2. – 502 с.
14. *Шайтанов И.О.* Компаративистика и/или поэтика: Английские сюжеты глазами исторической поэтики. – М.: РГГУ, 2010. – 656 с.
15. *Hennequin E.* Th. Dostoiewski. – Paris: Perrin, 1889. – P. 160-184.
16. *Vogüé E.-M. de.* F.-M. Dostoievsky // Revue des Deux Mondes – Janvier/Février 1885 (Deuxième quinzaine). – P. 312-356.
17. *Vogüé E.-M. de.* Le roman russe. / 2-ème édition. – Paris: Plon, Nourrit et Cie, 1888. – 353 p.
18. *Vogüé E.-M. de.* Le roman russe / Éd. critique par Jean-Louis Backès. – Paris: Classiques Garnier, 2010. – 652 p.
19. *Vogüé E.-M. de.* Le comte Léon Tolstoï // Revue des Deux Mondes. – Juillet/Août 1884 (Deuxième quinzaine). – P. 264-301.